

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

I. Uluslararası
AHMED ZİYAÜDDİN
GÜMÜŞHANEVÎ
Sempozyumu

03-05 Ekim 2013 - GÜMÜŞHANE

BİLDİRİLER KİTABI

Editörler

Prof. Dr. İhsan GÜNAYDIN

Doç. Dr. Ali KUZUDİŞLİ

Yrd. Doç. Dr. Adem ÇATAK

Gümüşhane Üniversitesi Yayınları

Câmiu'l-Usûl ile *Âdâb-ı Fethullah* Arasında Nefy u İsbât Zikri Erkân ve Âdâbı Bağlamında Bir Mukayese

Mehmet Saki ÇAKIR*

Özet

Mevlânâ Halid Bağdâdî Şehrezorî'nin (1242/1827) yüzlerce halifesi değişik coğrafyalara dağılıp Halidîliği yayarak irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Günümüzde hâlen devam eden Halidî kollarında, tarikatın erkân ve âdâblarının uygulanmasında bazı farklılıklara rastlanılmaktadır. Bu kollardan Anadolu topraklarında en yaygın iki silsile, Ahmed b. Süleyman el-Ervâdî¹ (1275/1858) ile Seyyid Tâhâ Nehrî² (1268/1852) kollarından gelmektedir. Halidîliğin Ahmed b. Süleyman el-Ervâdî kolundan devam eden Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin (1311/1893) *Câmiu'l-usûl* eseri tarikatın âdâb ve erkânları hakkında bir referanstr. Aynı şekilde Halidîliğin Seyyid Taha Nehrî kolundan gelen Şeyh Fethullah Verkânîsî'nin (1317/1889) *Âdâb-ı Fethullah* adlı eseri de erkân ve âdâbları derli toplu açıklayan önemli bir eserdir. Bu çalışmada *nefy u isbât* zikri *örneği üzerinden* bu iki eser mukayese edilecektir. Böylece aynı kaynaktan gelen iki kolun benzerlik ve farklılıkları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Giriş

Tarikatlarda müşid halifeler tarikatın âdâb ve erkânlarının uygulanmasında ictihad edip değişiklikler yapabilmektedirler. Bu durum Halidîliğin değişik kollarında açıkça gözükmektedir. Keşfe dayalı bilginin önemsendiği tasavvufun kurumları olan tarikatlarda her müşid, kendi meşrebine göre terbiye yöntemi oluşturur. Ancak burada dikkat edilen bir husus vardır ki o da bağlı olduğu ana yoldan sapmamaktır. Bunun için Sünnî çevrelerde bozulmalara karşı önlem almak için âdâb ve erkânlarda Kur'an ve Sünnet ölçü alınmaktadır. Ana damardan ayırmayan değişiklikler ise, amaca varmaya yönelik ferdî ictihadlar olarak kabul edilmektedir. Bu değişiklikler bazı kollarda daha esnek olur iken bazılarında ise daha dar bir çerçevede olmuştur. Örneğin bazı Nakşî kollarda cehrî zikir de uygulanırken; bazı kollarda ise Nakşîliğin özüne muhalif olduğu gerekçesiyle şiddetle kaçınılmıştır.

Bu çalışmada Nakşî Halidîliğin farklı iki kolunu mukayese etme amacıyla, bu iki koldan seçilmiş iki önemli eserde bir zikir çeşidi olan *nefy u isbat* karşılaştırılacaktır. Ahmed b. Süleyman el-Ervâdî'nin halifesi Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin *Câmiu'l-usul* eseri Nakşî ve Şazeli prensiplerin yanı sıra diğer tarikatların da erkânlarını anlatan kaynak bir eserdir. Seyyid Taha Nehrî kolundan ise her ne kadar bir kaç halka³ sonra olsa da, Şeyh Fethullah Verkânîsî'nin *Âdâb-ı Fethullah* adlı eseri tercih edildi. Zira Verkânîsî, eserinde daha önceki şeyhlere

* Arş. Gör., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

1 Ervad, Suriye'de Tartus'a 4 km. Yakın bir adadır. Suriye ile Kıbrıs arasında bir yerdedir. Ahmed b. Süleyman el-Ervâdî, İbn-i Abidin'in meşhur talebelerindendir.

2 Nehri (Bağlar), Şemdinli'ye bağlı bir köydür. Bölgede Seyyid Taha ve ailesine "Sadat-ı Nehri" (Nehri büyükleri) ismi verilir.

3 Silsile şu şekildedir: Mevlana Halid-Seyyid Taha Nehrî-Seyyid Sıbgatullah Arvasî Hizanî-Şeyh Abdurrahman Tahî-Şeyh Fethullah Verkânîsî.

göre tarikat âdâb ve erkânını sistemli bir biçimde açıklamıştır. Aslında bir mektub⁴ olan eser, kendinden sonrakiler tarafından “Âdâb-ı Fethullah” olarak isimlendirilmiş ve müracaat edilen başucu kaynak niteliğinde olmuştur. Bu kaynak eser ile birlikte Şeyh Fethullah'ın aynı konudaki iki mektubuna da yer yer atıflarda bulunulacaktır.

Nefy u isbât zikri örnekleminde öncelikle, Nakşî gelenekteki görüşler aktarılacak, sonrasında mukayeseli olarak bu iki eserden bilgiler aktarılacaktır.

1. Nakşbendî Gelenekte *Nefy u isbat*

Nakşbendîliğin ilk dönemlerinden (Hâcegân dönemi) beri icra edilen ve hafî zikrin bir çeşidi olan *nefy u isbât* zikri *ism-i zat* (Allah) zikrinden sonraki aşama olarak kabul edilir. Nefes tutularak (habs-i nefes) “Lailahe illallah” Kelime-i Tevhîdin zikredilmesiyle gerçekleşen bu zikir çeşidi, genelde üç aşamada şu şekilde tatbik edilir: “La” harfi göbük altından başa çekilir, “ilâhe” derken sağ omuza inilir, “illallah” derken göğsün solunda bulunan kalbe vurulur⁵. Bu zikrin tesiri hakkında Nakşbendîliğin kurucusu Bahâeddîn Nakşbend (791/1389) şöyle demiştir: “Lâ” (yoktur) derken, kendi beşerî vücûdunu yok sayar, “illallah” (sadece Allah vardır) derken ulûhiyet cezbelerinin etkilerinden bir iz görür.” Bahâeddîn Nakşbend'e göre bir nefeste en fazla yirmi bir defa yapılır⁶.

Nakşbendîliğin Müceddidîyye kolunun öncüsü olan İmâm-ı Rabbânî'ye (1034/1624) göre *ism-i zat* zikri daha ziyade cezbe, *nefy u isbât* zikri de sülûk ile irtibatlıdır. Nitekim Nakşbendîler önce Allah ismini zikrederler; belli bir olgunluğa ulaştıktan sonra Kelime-i Tevhîd zikrine geçerler⁷. Başlangıçta, herkesin bu iki zikre devâm etmesi lâzımdır. Yolun ortasında ve sonunda, bu iki zikir şart değildir. Kur'ân-ı Kerîm okumakla ve namâz kılmakla da gaflet giderilebilirse, bunlarla da olur. Yolda olanlara, Kur'ân-ı Kerîm okumak, sonda olanlara ise, nâfile namâzları kılmak daha uygundur⁸.

İmâm Rabbânî, *nefy ve isbâtı* Kelime-i Tevhîd'in iki makamı olarak görür. Ayrıca *nefy ve isbâtın* iki itibarı olduğunu söyler.

Birincisi: Batıl ilahların ibadete müstahak olduklarını *nefy* etmek (reddetmek), hak mabudun da ibadete layık olduğunu *isbât* (kabul) etmektir⁹.

İkincisi: Buradaki *nefyin*, asıl gaye olmayan maksatlar ve istenilmeyen bağlantıları reddetmekle ilgili olması; *isbâtın* ise hakiki matlubun ve asıl maksadın dışındaki hiçbir şeyle ilgili olmamasıdır.

Başlangıçta birinci itibar ile ilgili kemal nokta, bilinen ve görülen her şeyin “la” kelimesi ile yok edilmesi; *isbât* ise, Allah lafzının söylenmesi dışında herhangi bir şey düşünülmemesidir. Aradan bir süre geçtikten sonra basiret gözünde bir keskinlik oluşur ve *matluba* giden yolun tozuyla sürmelenir. İşte o zaman Kelime-i Tevhîd'deki *müstesna* (İllallah) da *müstesna minh* (La ilahe) gibi görünenlerden olmaya başlar. Bununla birlikte sâlik kendisini bu gördüğünün ötesiyile alakalı bulur ve onun dışında bir *matlub* arar. Bunun sebebi, bu kemalin başlangıcında “la” kelimesinin altına giren her şeyin tamamıyla mümkün varlıklar dairesinde olması ve ibadete kesinlikle layık olmamasıdır. Bundan dolayı “illa” kelimesiyle ibadete layık olanlardan ayrıştırılmaktadır.

4 Şeyhinin halifesi Muhammed Sami Erzincanî'ye gönderdiği mektubtur.

5 Detaylı bilgi için bkz. Tosun, Necdet, *Bahâeddîn Nakşbend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, İnsan Yayınları, IV. Baskı, İstanbul 2012, s. 301-307.

6 Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, s. 303.

7 Tosun, Necdet, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî, Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2009, s. 52.

8 İmâm-ı Rabbânî, Ahmed Sirhindî, *el-Mektubatu'r-Rabbaniyye* (dr.l.: Yar Muhammed el-Cedid el-Bedahşî), Daru'l-kutubu'l-ilmîyye, Beyrut 2004, 242. mektub s. 464.

9 İlerde de görülecektir ki, Gümüşhanevî, bu manayı kalamcılarının görüşü olarak aktarır.

İkinci itibarda kemal şudur: Vücûb mertebelerini görmeyi imkan mertebelerini görmek gibi “la” kelimesi ile *nefyetmek* ve *isbât* tarafında *müstesna* (illallah) kelimeyi söylemek dışında herhangi bir şeyi düşünmemektir¹⁰.

Görüldüğü gibi İmâm-ı Rabbânî, zikir eden bir sâlikin sürekli ileriye dönük terakkisine vurgu yapar. Sâlik *nefyden* sonra *isbât* ettiği ve şahid olduğu makamı, meşhuddattan (görünen) olması hasebiyle bir sonraki makamda *nefy* etmesi gerekmektedir. Bu şekilde tecelliden tecelliye doğru yol alır.

Nakşbendiliğin Halidîyye kolunun kurucusu ve mevzu bahis ettiğimiz iki kolun birleştiği zat olan Mevlânâ Hâlid Şehrezorî Bağdâdî (1826) 32. mektubunda *nefy u isbât* zikrini açıklar. Mektubun hulasasına göre *nefy u isbât* şu şekildedir:

Letaiften sonra sâlike telkîn edilen bu zikirde de zikr-i zat gibi dil, üst damağa yapıştırılır. Salık, nefesini göbeğin altında tutar. Sonra göbekten dimağa kadar “la”yı düşünür. Oradan “ilahe” lafzını sağ omuza; sağ omuzdan “illallah” lafzını çam kozalağı şeklindeki kalbe getirir. Kalb, bir et parçası olup sol yanda kaburga kemiklerinin en küçüğünün altındadır. Lafza-ı celali kalbe kuvvetlice vurarak en derin köşesine indirmelidir ki, hararetiyle bütün vücud etkilensin.

Nefy tarafı olan “la ilahe” ile tüm sonradan yaratılan şeylerin varlığını *nefy* ederek onlara “yok” gözüyle bakacaktır. *İsbât* tarafı olan “illallah” lafzıyla da Hak Teala’yı *isbât* edecek ve Ona bekâ gözüyle bakacaktır. Kelime-i Tevhîd bütün *letaiflerin* yerini kuşatacaktır. İntikallerde hâsıl olan çizgileri ve Kelime-i Tevhîd’in manasını mülâhaza etmelidir. Bu kelimenin sonunda “Muhammedun Resulullah” demelidir. Bunu söylemek ile Hz. Peygamber’e bağlı kalacağını irade eder. Kelime-i Tevhîd’i nefesinin kuvvetine göre tekrarlamalıdır. Nefesini Kelime-i Tevhîd’in tek olduğu sayıda bırakmalıdır. Buna *vukuf-i adedî* denir. Her nefesini bırakmadan evvel kalbiyle “Allahümme ente maksudi ve ridâke matlubi” demelidir. Nefesi bıraktıktan sonra biraz istirahat etmelidir. Sonra tekrardan aynı şekilde ikinci nefese başlar. Her iki nefes arasında gafil olmamaya dikkat etmelidir. Bunun için mezkûr tahayyül aynı şekilde devam etmelidir.

Bir nefeste yirmi defa zikir yapabildenden yok olma ve kendinden geçme hasıl oluyorsa neticeye ulaşmıştır. Fakat sayı yirmi bire ulaştığı halde zikrin neticesi hasıl olmazsa muhakkak edeblerde eksiklik ve kusur vardır. Bu durumda sâlik baştan başlaması gerekir. Bunun yanı sıra sâlik sözlerinde hareketlerinde ve inancında zikrin manasına uygun ve mutabık olmalıdır ki netice hasıl olsun. *Nefy u isbât* zikirinde nefeslerin adedini herhangi bir şarta bağlamak yoktur.

Sâlik zikirde çok çalışıp hakıyla gayret gösterirse ve netice de hâsıl olursa kendisi için *murakebe* gerekir.

Mevlana Halid de İmâm Rabbânî gibi cezbeyle kabiliyeti olanlara zikr-i zat, süluka kabiliyeti olanlara *Nefy u isbât* zikrinin uygun olduğunu söyler¹¹.

2. Câmîu'l-Usûl İle Âdâb-ı Fethullah Eserlerinde Nefy u İsbât

a. Nefy u İsbât Hakkında Görüşler

Gümüşhanevî genellikle Nakşî, Şazelî usul ve âdâblarını birlikte ele aldığı eserinde Kelime-i Tevhîd’in çeşitli katmanlara göre manasını açıklar. Ona göre avam için Tevhîd’in manası Allah’tan başka her şeyden uluhiyeti (ilahlık) *nefyetmek*dir. Kelamcıların çoğu, “ilah” kelimesine “hak mabud” anlamını verdiği için, kelamcılara göre Kelime-i Tevhîd’in manası “Allah’tan başka hak mabud yoktur” şeklinde olduğunu nakleder.

10 İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektubatü’r-Rabbaniyye*, 173. mektub, s. 331-333.

11 Mevlânâ Halid Şehrezorî, *Buğyetü'l-ıvacid fi Mektubatı Hazreti Mevlana Halid* (drl.: Muhammed Esad Sahibzade), Terakki Matbaası, Dimaşk 1334/1916, s. 149, (32. mektub).

Sâlik nahiyesinden ise Tevhîdin manasını üç kısma ayırır:

Mübtedî (yeni sâlikler) için “la mabude illallah”tır. Zira sâlik, başlangıç halinde kulluk makamındadır ve bol bol ibadet yapma durumundadır. Mutavassıt (orta derecede olan) için “la maksude illallah”tır. Zira sâlikin durumu sürekli talep halindedir. Müntehî (ileri derecede olan) için “la mevcude illallah”tır. Burada sâlik Allah’tan başka her şeyden geçip, O’nda yok olup, *bekaya* ulaşır¹².

Gümüşhanevî’ye göre *zıkr-i sultanî*¹³ hasıl olduktan sonra sâlike *nefy u isbât* zikri telkin edilir. Eğer kalbini meşgul eden özel bir maksadı varsa *nefy* ederken özellikle onu tasavvur eder ki eseri kalbinden gitsin. Çünkü kalbe gelen bu tür özel düşünceler feyz kapısını kapatır. Genel düşünceler ise böyle değildir¹⁴.

Şeyh Fethullah Verkânîsî, müşşidi olan Şeyh Abdurrahman-ı Tahî’nin halifesi Muhammed Sami Erzincanî’ye gönderdiği mektubunda tarikatın usul ve âdâblarını özetler. Kendisinden sonraki silsilelerde *Âdâb-ı Fethullah* olarak isimlendirilen bu mektubunda zikri “vird” adı altında iki kısma ayırır: *Zıkr-i celal* ve *nefy u isbât* zikri. *Zıkr-i celal* de iki kısma ayrılır: Kalb üzerinde icra edilen ve *letaif* üzerinde icra edilen. Verkânîsî, Mevlana Halid ve Gümüşhanevî gibi *zıkr-i celaldan* sonra *nefy isbatın* yapılması gerektiğini söyler¹⁵.

Şeyh Fethullah Verkânîsî, Sami Erzincanî’ye gönderdiği başka bir mektubunda ise üstadı Abdurrahman Tahî’den naklederek, her zikirin sona erdiğini ancak *nefy u isbâtın* sonunun olmadığını söyler. Verkânîsî’ye göre eğer kalbe düşünceler gelirse *nefy* esnasında bunlar reddedilir, ve zat *isbat* edilir. Eğer herhangi bir düşünce gelmez ise *nefy*, *vukuf-i kalbî* huzurundan hasıl olan zuhura taalluk eder, *isbat* ise birinci zuhurun dışındaki bir zuhur için yapılır. Bu şekilde sâlik zuhurdan zuhura, huzurdan huzura, tecelliden tecelliye intikal eder ve bunu bir sayıda hasretmez¹⁶. Verkânîsî’nin bu düşüncesi İmam Rabbani’nin Kelime-i Tevhîd’in saliki şuhuddan şuhuda, tecelliden tecelliye götürmesi gerektiği düşüncesine benzer¹⁷.

Verkânîsî’ye göre bu intikaller *velayet-i suğradan* kaynaklanır. *Velayet-i suğrayı* ise ubudiyet ve nefis hastalıklarından gafil olma merbebesi olarak tanımlar. Zira nefis her ne kadar emirleri uygulayarak yasaklardan kaçınarak mutmain gibi gözükse de, bu durum nefsin gerçek sıfatı değildir. Bu hal adet haline gelmiş bir alışkanlık olduğundan fazla bir fazilet barındırmaz. İşte Allah bir kuluna abdiyyet şerefini irade ederse, bu kuluna vahdet makamını ve azamet ve celalini gösterir. Böylece kul kendi nefsinin habisliğini ve Rabbinin mukadesliğini bilir¹⁸. Burada Verkânîsî, letaifler ile kazanılan üstün melekenin kaybedilmemesi için *nefy u isbat* zikrine intikalin gerekliliğini izah ediyor.

Verkânîsî’ye göre *nefy u isbât*, *murakabeden* sonra makamdan makama terakki için yapılır. *Murakabeden* önce ise dağınıklığı (tefrika) giderip cem’i elde etmek için gerçekleştirir¹⁹.

b. Nefy u İsbâtın Keyfiyeti

Nefy u isbâtın keyfiyeti iki eserde de genelde aynıdır. Burada ortak bir tarifile yapılaş şekli aktarılırken farklılıklara temas edilecektir.

12 Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî, *Camiu'l-usul*, yayın yeri yok, 1311/1893, s. 66.

13 *Zıkr-i Sultanî*, sâlik zikrederken tüm vücudun bir anda zikretme hali olarak tarif edilir. bkz. *Adab-ı Fetullah*.

14 Gümüşhanevî, s. 73.

15 Şeyh Fethullah Verkânîsî, *Âdâbu't-tarikati'n-Nakşebendiyye*, Mektebetü'l-Haşemiyye, İstanbul 2013, s.37- 38.

16 Şeyh Fethullah Verkânîsî, *Mektubat* (drl.: Şeyh Alauddin Ohini) Süleymaniye ktb., d.bş. no: 00650-001, 3. mektub (Muhammed Sami Erzincaniye göndermiştir. 1303).

17 bkz. İmam-ı Rabbani, 173. mektub.

18 Verkânîsî, s. 38.

19 Verkânîsî, 3. mektub.

- Gümüşhanevî'ye göre zikre başlamadan önce tam bir vukufiyet ve konsantre elde etmek için, bütün dikkat ve şuur kalbin derinliklerine saliverilir. Sonrasında hatıra gelen bütün endişe ve düşünceleri aradan çıkarmak maksadıyla nefesin sonu gelene kadar burnundan şiddetlice nefesini dışarı atar. Ona göre bu gibi engel olan düşünceleri gidermek için en muazzam tatbikat budur²⁰. Verkânisî'de zikirden öne böyle bir uygulamaya rastlanılmamıştır.
- Salık, zikre başlarken nefesini hapseder²¹ ve "la" kelimesini göbekten beyin merkezine çekilmiş uzun bir çizgi olarak hayal eder. Bununla birlikte "la"nın manası olan nefy ve *isbat* da düşünür. Verkânisî "beyin merkezi" yerine "alın zirvesi" diye yer belirtir.
- Sonra "ilah" lafzını düşünür. Çizgiyi beyin merkezinden (Verkânisî'ye göre alının zirvesinden) sağ omuzun başına çeker. Burada mübtedi ise "la mabud", mutavassıt ise "la maksud", münthehi ise "la mevcud"u mülâhaza eder. Verkânisî'de bu çizgi alının zirvesinden sağ kulağın arkasına çekerek sağ omuzun üstüne getirir ve buradan kavisli bir şekilde (Gümüşhanevî'de kavis geçmemektedir) göğsün üzerinden geçirerek kalbe götürür. Ayrıca Verkânisî, mana mülâhazasında mübtedi, mutavassıt, münthehi gibi bir taksim yapmaz. Ancak Alaeddin Attar'dan *nefy u isbât* zikrinin mübtediler için «la maksude illallah» manasında yapıldığını nakleder²².
- Sonrasında "illa" lafzını omuzun başından getirip *letâif*lerin üzerinden geçtiğini hayal ederek kalbin ağzına getirir. Burada istisnayı irade eder ve Allah lafzını bütün kuvvet şiddet ve azamet ile kalbin derinliklerine bırakır. Burada önemli bir fark, Gümüşhanevî üç çizgiden söz eder, Verkânisî ise biri kavisli iki çizgiden bahseder.
- Bu şekilde bir nefeste 1-3-5 gibi tek sayılar ile yapar ve nefesin sonunda "Muhammedun Resulullah" kelimesini hayalinden geçirerek nefesini bırakır. Verkânisî'ye göre eğer hararet olursa her nefeste kelime-i Tevhîd miktarınca "Muhammedun Resulullah" zikri yapılır.
- Nefesini bırakırken "ilahi ente maksudi ve rıdake matlubi" zikrini kalben yapar. Verkânisî bir mektubunda bu zikrin iki nefes arasında yapıldığını söyler²³. Nefes alıp verirken sürekli nefesi kontrol etmelidir²⁴.
- Daha sonra aynen bu şartlar ile yeniden başlar ve devam eder. Tek nefeste yirmi sayıya ulaşana kadar artırır. Eğer sâlike Allah'ın zatında yok olma ve silinme hali zahir oluyorsa, zikir kamil bir şekilde yapılıyordur. Aksi takdirde bu gerçekleşene kadar baştan başlaması gerekir. Bu konuda Gümüşhanevî, Mevlana Halid ile aynı fikirde-dir²⁵. Verkânisî'de ise böyle bir şart geçmez.

c. Camiu'l-Usul ve Âdâb- Fethullah'ta Nefy u İsbâtın Erkânları

Camiu'l-usul eserinde *nefy u isbât* zikrinin yedi tane erkânı olduğu yazılıdır. Ancak burada altı tane tespit edilebilmiştir. Mukayese yapıldığında Verkânisî'deki "la ilahe illallah" rûknü sayılmadığı gözükmemektedir. Bu durumda, ya birinci rûknün "la ilahe ilallah" olduğu varsayılarak zikredilmesine ihtiyaç duyulmamıştır. Ya da 3. rûkündeki "lafzın manasının düşünmesi" ayrı bir rûkn; "nakışların hayali" ayrı bir rûkn olarak sayılmaktadır. Kanaatimizce birinci ihtimal

20 Gümüşhanevî, s. 72

21 Gümüşhanevî, *habs-i nefes* yapılmasında nefes darlığı gibi bir engel olduğunda nefesin tutulmaması gerektiğini söyler. Gümüşhanevî, s. 73.

22 Verkânisî, s. 42.

23 Şeyh Fethullah Verkânisî, *Mektubat* (drl.: Şeyh Alaeddin Ohîni) Süleymaniye ktb., 23. mektub (Halifesi Hazret Muhammed Diyaüddin'e göndermiştir. 1308).

24 Gümüşhanevî, s. 72; Verkânisî, s. 44; Verkânisî, 23. mektub.

25 Gümüşhanevî, s. 73; Mevlana Halid, s. 149.

daha kuvvetlidir. *Camiu'l-usul*'da *nefy u isbât* erkânı:

1. *Vukuf-i kalbî* (zikirde kalbe vakıf ve konsantre olmak)
2. Habs-i nefes (zikir esnasında nefesi tutmak)
3. Lafızları mana ve nakışlarıyla birlikte düşünmek
4. "Muhammedün Resulullah" kelimesi
5. *Baz-geşt* (ilahi ente maksudi ve rıdâke matlubi)
6. *Vukuf-i adedî* (sayılara vakıf olmak ve Kelime-i Tevhîd'in adedini birden yirmi bire kadar çoğaltmak)

Bazıları bu rükünlere *darb* (Allah lafzını kalbe vurmak) ve *vitri* (sayıları tek üzerinde bırakmak) eklemiştir.²⁶

Âdâb-ı *Fethullah*'ta daha sistematik bir taksimat söz konusudur. Zira maddeler erkân, şurut ve âdâb başlıkları altında şöyle verilmiştir:

Erkân:

1. "La ilahe illallah"
2. "Muhammed'ün Resulullah" nefesin sonunda²⁷
3. Bu ikisinin anlamını düşünme
4. Nefesi bırakırken kalben "ilahi ente maksudi ve rıdâke matlubi" demek.

Şurût (Şartlar):

1. Göbekten alnın üst tarafına doğru uzanan ve seyf (kılıç) denen kalın ve dik bir çizgi mülâhazası
2. Alnın üst tarafından sağ kulağın arkasından geçerek sağ omuza, oradan da *sanevberî* (çam kozalağı şeklindeki) kalbe gelen mükennis/miknes (temizleyici) isimli kavisli çizgi mülâhazası²⁸
3. Göbek altından habs-i nefes yapmak
4. Vitr/ifrad (tek sayılarda durmak) ile hem nefesi hem de bir nefesteki zikir sayısını tek yapmak.

Âdâb:

1. Çizginin deri ve et arasında olması
2. Çizginin beyaz ve berrak olarak düşünülmesi
3. Çizginin dümdüz olması, çenenin altından kapalı dudaklara, oradan burnun üst derisinden alnın zirvesine kadar uzanması
4. Vücudun baş, göz, burun, dil gibi hiçbir organının kırıdamaması²⁹
5. Darb yapmak: "ilallah" derken, kalbin şiddetle sarsılması ve etkilenmesi³⁰.

26 Gümüşhanevî, s. 73.

27 Bazıları nefesin sonunda söylemekle iktifa etmez ve her nefeste iki şehadeti birlikte getirir. Nefesin sonunda yapmak mübtediler için, her nefeste iki şehadeti getirmek müntehipler için daha uygundur (Verkânîsî, 23. mektub).

28 Bu iki şekilden la-yi makuse ﷲ şekli oluşur. Birinci çizgiye "seyf" denilmesinin sebebi dışardan kalbe gelen düşünceleri kesmesidir. İkincisine "mükennis" denilmesinin sebebi ise, kalbin içindeki düşünceleri temizlemesidir (Verkânîsî, 23. mektub).

29 Zikrin kuvve-i muhayyileden değil, kalbden gelmesini gerçekleştirmek için (Verkânîsî, 23. mektub).

30 Birinci çizgi üzerinde "la" denir. Omuza uzanan ikinci çizgi üzerinden «ilahe» denir. Kalbin ağzına kadar "illa" deyip şiddetle Allah lafzı kalbe vurulur. "Muhammedun Resulullah" kelimesinin çizgi üzerinde icrası yapılmaz (Verkânîsî, 23. mektub).

Sonuç

İslamiyet'te namaz, oruç, zekat gibi bazı ibadetlerin yapılış şekli, yeri ve zamanı Kur'an ve hadis naslarıyla belirlenmiştir. Diğer bazıları ise yapılması istenmiş ancak şekli tayin edilmemiştir. Zikir bu ikinci gruba dahildir. Nitekim Allah Teala Kur'an'ın birçok yerinde zikri emreder. Ancak keyfiyetini detaylıca vermez. Hatta bu ibadetin alanının esnek olduğunu şu ayette bize bildirir: "Onlar, Allah'ı ayaktayken, otururken ve yan üstü yatarken anarlar." (Al-i İmran, 3/191). Bu sebeple mutasavvıflar zikrin şekli için naslardan delile gerek duymamışlar, ferdî tecrübe ve ictihadlarıyla bunu geliştirmişlerdir.

Zikirdeki bu esneklikten dolayı tasavvufun kurumsallaşmış şekli olarak kabul edilen tarikatlarda zikir usulü çeşit çeşittir. Örneğin Kadîrîler cehr-i zikir yaparken, Nakşîler hafî zikri tercih ederler. Hatta bu farklılaşma aynı tarikatın farklı kollarında bile kendini göstermektedir. Nitekim araştırmamızdaki her iki kol bir kaç halka önce aynı yerde (Mevlana Halid) birleşmesine rağmen; *nefy u isbat* zikri uygulamalarında bazı farklılıkları tespit edilmiştir.

Şunu belirtmek gerekir ki, her iki şeyh de Mevlana Halid'in tarifi üzerine eklemelerde bulunmuştur. Ancak Mevlana Halid'e bir halka ile birleşmesinden olsa gerek, Gümüşhanevî'nin görüşleri nisbeten daha mutabıktır. Üç halka sonra Mevlana Halid'e ulaşan Şeyh Fethullah Verkânî'si'de ise temel unsurlar baki olmakla birlikte daha sistematik tarif yapılmış ve bazı yerler daha detaylandırılmıştır. Ayrıca Şeyh Fethullah'da İmam Rabbanî'nin Kelime-i Tevhid ile ilgili görüşlerinin izlerine rastlanılmaktadır. Ferdî tecrübe ve ictihadlar ile ortaya çıkan bu usul ve âdâblar gayeye ulaşmada aynı noktada birleşmektedir. Usulde farklılıklar olsa da gaye marifetullahıdır.

Kaynakça

Ahmed Ziyauddin Gümüşhanevî, *Camî'u'l-usul*, yayın yeri yok, 1311/1893.

İmâm-ı Rabbânî, Ahmed Sirhindî, *el-Mektubatu'r-Rabbaniyye* (drl.: Yar Muhammed el-Cedid el-Bedahşî), Daru'l-kutubu'l-ilmîyye, Beyrut 2004.

Mevlânâ Halid Şehrezorî, *Buğyetü'l-vacid fi Mektubatı Hazreti Mevlana Halid* (drl.: Muhammed Esad Sahibzade), Terakki Matbaası, Dımaşk 1334/1916.

Şeyh Fethullah Verkânî'si, *Âdâbu't-tarikati'n-Nakşbendiyye*, Mektebetü'l-Haşemiyye, İstanbul 2013.

_____, *Mektubat* (drl.: Şeyh Alaaddin Ohinî) Süleymaniye ktb., d.bş. no: 00650-001.

Tosun, Necdet, Bahâeddîn Nakşbend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı, İnsan Yayınları, IV. Baskı, İstanbul 2012.

_____, İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî, Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri, İnsan Yayınları, İstanbul 2009.